

1.3. Mediacje. Scenariusz 2.

„Sprawiedliwość naprawcza a sprawiedliwość retrybutywna. Konsekwencje dla państwa i społeczeństwa”

Adresaci: studenci, uczniowie szkół ponadpodstawowych oraz ewentualnie ostatnich dwóch klas szkół podstawowych.

Przedmiot dydaktyczny:

szkoły średnie: przedmiot rozwijający kompetencje społeczne, taki jak wiedza o społeczeństwie lub podobny, język obcy, np. niemiecki lub jakiegokolwiek inny, lekcja wychowawcza, historia),

uczelnie wyższe: seminaria dyplomowe – magisterskie lub licencjackie, zajęcia dla doktorantów, Przedmioty wykładowe: nauka o administracji, inne przedmioty, na których wykładana jest wiedza w zakresie niekonfrontacyjnych metod opanowania konfliktów i rozwiązywania sporów oraz zasady i podstawy prawne funkcjonowania Unii Europejskiej.

Uwagi i inspiracje:

Myślenie o prawie i jego sensie musi w nieunikniony sposób doprowadzić do próby oceny wpływu jego przepisów na życie indywidualnych ludzi i do oceny tego, czy określone regulacje prawne mają społeczny sens. Ponieważ prawo samo w sobie nie wywołuje skutków społecznych (na przykład gdy nie jest stosowane), ważne jest też, by zdawać sobie sprawę z tego, że to sposób jego stosowania jest rzeczywiście determinujący społecznie. Na te kwestie warto zwrócić uwagę w kontekście związków znaczeniowych pomiędzy słowem „prawo” a słowem „sprawiedliwość”. Określenie „wymierzyć sprawiedliwość” ma związek właśnie z zastosowaniem prawa. Jednak czy są mniej lub bardziej sprawiedliwe sprawiedliwości? Czy wymierzanie sprawiedliwości to zemsta?

Ten dylemat warto skonfrontować z dwiema koncepcjami wymierzania sprawiedliwości: koncepcją sprawiedliwości naprawczej i sprawiedliwości retrybutywnej, które od najdawniejszych czasów regulują sposób stosowania prawa. Prawa, które ludzie piszą dla ludzi, i prawa, które jest podstawą ocen ludzkich czynów i wyciągania konsekwencji wobec określonych w tym prawie zachowań ludzkich.

Jakie kompetencje i jaką wiedzę rozwijać będą zajęcia/lekcja.

Uczestnicy zajęć poznają koncepcję sprawiedliwości naprawczej i sprawiedliwości retrybutywnej. Dowiedzą się, jakie cele realizują oba te modele sprawiedliwości. Będą w stanie ocenić efektywność społeczną obu tych modeli sprawiedliwości.

Przebieg zajęć dydaktycznych

1. Drama

Należy podzielić uczestników zajęć na 4 grupy. Każda z tych grup „wciela się” w jedną ze wskazanych postaci uczestniczących w zdarzeniu rodzącym konsekwencje prawne.

Prezentujemy stan faktyczny i krótki opis bibliograficzny osób biorących udział w zdarzeniu.

Osoby dramy:

Dominik – kierowca, lat 22. Studiuje na politechnice, pracuje jako przedstawiciel handlowy w firmie handlującej elektroniką. Jedzie na spotkanie z dziewczyną, pożyczył od rodziców samochód. Nie był karany.

Hubert – tata Julka, lat 38. Z wykształcenia filolog angielski, ale prowadzi z sukcesem firmę produkującą gaśnice. Zatrudnia 40 osób. Dobrze sytuowany.

Marzena – mama Julka, żona Huberta, lat 42. Absolwentka antropologii, prowadzi dobrze prosperujące studio tańca, w którym prowadzi także warsztaty taneczne dla dzieci. Zaangażowana w wolontariat na rzecz zwierząt.

Julek – lat 5, przedszkolak. Trenuje sporty walki, bo nie może się zdecydować, czy lepszą zabawą jest taniec, czy bicie się.

Zdarzenie:

Rodzina Julka wybrała się na wycieczkę rowerową do znajomych w podmiejskiej wsi. Jadą poboczem drogi.

Dominik jedzie pożyczonym od mamy samochodem do swojej dziewczyny. Jest spóźniony, ponadto wczoraj się pokłócili, co oboje chcą jakoś załagodzić. Jest trzeźwy.

Chłopiec zjechał odrobinę na jezdnię, na co Dominik zareagował w ostatnim momencie, jednak wydarzenia zaczęły toczyć się błyskawicznie: samochód kierowany przez Dominika potrąca chłopca, który się przewraca. Julek wybiją sobie o zderzak ząb, krwawi i przerażony głośno płacze. Hubert, ojciec Julka, podchodzi do kierowcy, który zatrzymał samochód i próbował z niego wysiąść. Wyciąga Dominika ze środka i z całej siły uderza go pięścią w twarz. Dominik traci ząb, ale nie płacze, tylko oddaje cios Hubertowi. Marzena, matka Julka, rzuca się chłopcu na pomoc, sprawdza jego stan i próbuje go uspokoić, ale równocześnie w tym samym czasie krzyczy na bijących się mężczyzn, w efekcie krzyczy też na chłopca: „Uspokój się!” a na bijących się mężczyzn: „Uspokójcie się!”. Zbierają się gapie...

Praca w grupach:

Po przedstawieniu stanu faktycznego należy przeprowadzić pracę w grupach. Można posłużyć się kartą pracy z załącznika 2 A. *Karta pracy nr 1 Reakcje na zdarzenie*. Uczestnicy zajęć powinni odpowiedzieć na pytania:

1. Z czego wynikała reakcja odpowiednio: Dominika, Huberta, Julka i Marzeny?
2. Co czuli w momencie zdarzenia?
3. Jakie są ich przewidywania co do konsekwencji tego zdarzenia? Co czują obecnie w związku z nim?
4. Co mogą stracić lub stracili (oprócz zębów, niemniej pozostaje kwestia ewentualnego leczenia stomatologicznego) kolejno wszyscy uczestnicy zdarzenia?

Osoby biorące udział w zajęciach po krótkiej pracy w grupach przedstawiają na forum swoje stanowiska z punktu widzenia osób biorących udział w zdarzeniu.

Analiza przypadku – wskazówki dla wykładowcy i nauczyciela:

Stan faktyczny. Doszło do kolizji w ruch drogowym. Sąd, rozpatrując sprawę, będzie badał okoliczności zdarzenia - zarówno ewentualną winę kierowcy, jak i ewentualną winę opiekunów dziecka. Ponadto doszło do użycia siły fizycznej. Sąd będzie rozważał, czy była to bójka, pobicie, czy obrona konieczna. Sprawa może skończyć się wyrokiem skazującym co najmniej jednej z osób biorących udział w zdarzeniu. Dziecko jest prawdopodobnie strauumatyzowane, a konsekwencje społeczne i psychologiczne zdarzenia mogą być długotrwałe i mieć negatywny skutek w sferze funkcjonowania społecznego uczestników zdarzenia. Można poprosić studentów lub uczniów, by spróbowali określić te konsekwencje (np. Hubert idzie do więzienia, co powoduje upadek jego firmy; dziewczyna porzuca Dominika, gdyż nie chce się wiązać z człowiekiem, który potrafił dziecko i nie podoba się on już jej po utracie zęba; Marzena zauważa, że mąż nie potrafi kontrolować emocji).

2. Przedstawienie modelu sprawiedliwości naprawczej i konfrontacja go z modelem sprawiedliwości retrybutywnej

Zaczynamy od pytania: „Czy polskie społeczeństwo jest nastawione na odwet i karanie?” Prosimy o uzasadnienie przedstawionych poglądów. Przedstawiamy uczestnikom zajęć modele sprawiedliwości naprawczej i sprawiedliwości retrybutywnej, najlepiej porównując oba modele. Należy poinformować uczestników zajęć, że model sprawiedliwości naprawczej realizowany jest w mediacjach, które w polskim postępowaniu karnym toczą się na mocy art. 23 a k.p.k. (ustawa z dnia 6 czerwca 1997 Kodeks postępowania karnego), a w przypadku czynów popełnionych przez nieletnich sprawców sprawiedliwość naprawcza

realizowana jest w mediacjach między nieletnim sprawcą a poszkodowanym na podstawie art. 3a ustawy z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. Sprawiedliwość naprawcza znajduje swój wyraz także w mediacjach w procedurze cywilnej – gdzie ustalany jest m.in. zakres odszkodowań w przypadku konfliktów o charakterze cywilnoprawnym. Istnieją ponadto koncyliacje oraz tzw. konferencje sprawiedliwości naprawczej.

Definicje obu modeli:

Można posłużyć się załącznikiem 2. B. Karta pracy nr 2 *Sprawiedliwość naprawcza a sprawiedliwość retrybutywna*.

Model sprawiedliwości naprawczej, który koncentruje się na kwestii zadośćuczynienia i pojednania, jest przeciwieństwem modelu sprawiedliwości retrybutywnej, w którym kładzie się nacisk na karę i represję. W modelu sprawiedliwości retrybutywnej państwo zawłaszcza konflikt, mimo że jest on przecież wynikiem określonych relacji konkretnych stron. Państwo wymierza karę, która równocześnie ma być symbolem zadośćuczynienia dla ofiary. Ale w modelu tym nie bierze się pod uwagę subiektywnej opinii stron co do przyczyn i skutków konfliktu oraz pomija ich potrzeby i oczekiwania. Dotyczy to zwłaszcza potrzeb ofiary lub poszkodowanego – obecnych, ale także przyszłych. Ideę sprawiedliwości naprawczej należy odnosić nie tylko do sfery prawa karnego, ale także cywilnego i publicznego. Wszędzie tam, gdzie przepisy przewidują odpowiedzialność za przekroczenie wyznaczonych prawem reguł postępowania, warto wziąć pod uwagę zasady wynikające z idei sprawiedliwości naprawczej.

Działania podjęte przez sprawców, które będą kompensowały negatywne skutki deliktów w konkretnych sytuacjach i które będą kanalizowały energię osoby, która dopuściła się szkody w kierunku jej naprawienia w warunkach rzeczywistych relacji społecznych (poprzez działanie na rzecz właśnie tych osób lub w określonej sferze, na przykład w zakresie ochrony środowiska), będą bardziej wychowawcze niż abstrakcyjna kara pieniężna stanowiąca represję wymierzaną w imieniu państwa¹⁷. Jeżeli chodzi natomiast o stosowanie sprawiedliwości w procesie karnym, należy pamiętać, że wymierzenie sprawcy kary pozbawienia wolności zdejmuje z niego odpowiedzialność za wyrządzone zło. Ten rodzaj kary nie wyrabia u sprawcy poczucia osobistej odpowiedzialności za to, co zrobił, i potrzeby naprawienia krzywd, które wyrządził, m.in. z tego powodu, że odbywający taką karę człowiek nie ma szans na naprawienie szkody i zadośćuczynienie¹⁸. Ofiara przestępstwa lub czynu wywołującego uszczerbek na jej ciele, psychice lub mieniu poprzez udział w klasycznym procesie może

¹⁷ Tabernacka M., *Negocjacje i mediacje...*, s. 36, 37.

¹⁸ Ibidem, s. 146.

podlegać negatywnemu zjawisku wiktylizacji wtórnej¹⁹, która polega na ponownym wejściu w rolę ofiary, co jest naruszeniem jej dobrostanu.

Sprawiedliwość naprawcza to zapewnienie ofierze (osobie poszkodowanej) pomocy i zadośćuczynienia, sprawiedliwość retrybucyjna to jedynie zemsta. Dlatego też mediacje jako instrument sprawiedliwości naprawczej są efektywne społecznie i prowadzą do uzdrowienia zarówno sprawców, jak i jednostek.

Schematyczne ujęcie obu modeli:	
sprawiedliwość naprawcza	sprawiedliwość retrybucyjna
pojednanie sprawcy i ofiary w wyniku wynegocjowanego porozumienia i zadośćuczynienia	karanie sprawcy
pomoc dla ofiar, resocjalizacja sprawcy	zemsta na sprawcy, ofiara pozostawiana sama sobie.
powrót sprawcy i poszkodowanego do społeczeństwa, obie jednostki dalej funkcjonują w społeczeństwie i mają szansę na zrównoważone relacje	wykluczenie społeczne sprawcy, sprawca wyrzucony poza nawias społeczeństwa, prawdopodobnie powróci do przestępstwa
naprawa, przebaczenie, łaska	negatywizm, destrukcja

Tłumaczymy uczestnikom spotkania, że sprawiedliwość naprawcza jest korzystna społecznie oraz oferuje określone korzyści dla sprawcy i pokrzywdzonego.

sprawiedliwość naprawcza	
korzyści dla pokrzywdzonego	korzyści dla sprawcy
zadośćuczynienie	resocjalizacja
uniknięcie wiktylizacji wtórnej	zmniejszenie wymiaru kary
szansa na zrównoważone relacje społeczne ze sprawcą w przyszłości	powrót sprawcy do społeczeństwa
korzyści społeczne	
dobre rokowania dla młodocianych	
korzyści ekonomiczne – zmniejszenie kosztów działania wymiaru sprawiedliwości dzięki jego odciążeniu	
zmniejszenie ryzyka funkcjonowania w społeczeństwie osób z przeszłością kryminalną, co oznacza większą inkluzyjność całego społeczeństwa	

¹⁹ Bieńkowska E., *Wiktylizacja wtórna – niepożądany dodatkowy skutek procesu* [w:] Tabernacka M., Raszevska-Skałeczka R. (red.), *Mediacje w społeczeństwie otwartym*, Wrocław 2012, s. 86–103. Jak referuje autorka, zjawisko wiktylizacji wtórnej jest niekorzystne zarówno dla ofiary, jak i dla społeczeństwa, dlatego zapobieganie wiktylizacji wtórnej jest równie ważne jak zapobieganie samym przestępstwom.

3. Dyskusja na temat barier sprawiedliwości naprawczej w społeczeństwach nastawionych na odwet i karanie

Dyskusję należy moderować w taki sposób, by uczestnicy zajęć wskazali na następujące czynniki:

- Klimat retributywizmu w społeczeństwie i w organach wymiaru sprawiedliwości. Dominuje zasada zemsty będącej „odpłatą oko za oko”.
- Populizm obecny w sferze publicznej. Obecność populistycznych polityków stosujących strategię straszenia przestępcami i oferującymi swoje polityczne usługi „pogromców wszelkiego zła”.
- Mentalność pracowników organów ścigania i sędziów, nastawionych na szybki wynik procesowy.
- Problemy tkwiące w organizacji struktur sfery publicznej blokujące możliwość stosowania mediacji i innych form ADR.
- Brak edukacji społecznej informującej o korzyściach ze stosowania instytucji sprawiedliwości naprawczej.

Ewaluacja

1. Praca domowa lub grupowy projekt polegający na zaprojektowaniu części ugody oferującej wzajemne zadośćuczynienie i warunki nieeskalowania konfliktu.
2. Mapa myśli obrazująca życie obu stron konfliktu bez zastosowania instytucji sprawiedliwości naprawczej i po zastosowaniu tej instytucji.

Literatura pozwalająca uzyskać szersze spojrzenie na problem

- Bieńkowska E., *Wiktyimizacja wtórna – niepożądany dodatkowy skutek procesu* [w:] Tabernacka M., Raszewska-Skałicka R. (red.), *Mediacje w społeczeństwie otwartym*, Wrocław 2012.
- Consedine J., *Sprawiedliwość naprawcza. Przywrócenie ładu społecznego*, Warszawa 2004.
- Moore Ch.W., *Mediacje. Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa 2003.
- Morek R., *Cele i funkcje mediacji* [w:] Gmurzyńska E., Morek R. (red.), *Mediacje. Teoria i praktyka*, Warszawa 2009.
- Tabernacka M., *Negocjacje i mediacje w sferze publicznej*, Warszawa 2018, s. 36 i nast., s. 146–154.
- Tabernacka M., *Sprawiedliwość naprawcza i jej instytucje w Polsce* [w:] Tabernacka M., *negocjacje i mediacje...*, s. 146.
- Tabernacka M., *Sprawiedliwość naprawcza w obszarze prawa administracyjnego*, [w:] Korczak J. (red.), *Cywilizacja administracji publicznej: księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin prof. nadzw. UW dr hab. Jana Jeżewskiego* Wrocław 2018, s. 493–503, dostęp elektroniczny: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/95307>.